

कक्षा दसको नेपाली किताबको निबन्ध विधामा प्रयुक्त
शब्दभण्डारको अध्ययन

सुनिता ढकाल

परीक्षा क्रमाङ्क : २४००१०१

त्रि.वि. दर्ता क्रमाङ्क : ९-२-२४०-४१२-२००८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली शिक्षा
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५९८
पाठ्यांश प्रयोजनका
लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

२०७६/२०१९

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
भरतपुर, चितवन

निर्देशकको सिफारिस-पत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली भाषा शिक्षा विषयको नेपाली शिक्षा ५९८ पत्र पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'कक्षा दसको नेपाली किताबको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्द भण्डारगत अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी सुनिता ढकालले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँले शोधपत्र तयार गर्न निकै परिश्रम गर्नु भएको छ । यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पससमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७६।०४।१७

सन् : २ अगस्त, २०१९

शोध निर्देशक

.....
बलराम शिवाकोटी

प्रतिबद्धतापत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली भाषा शिक्षा विषयअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष
नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत 'कक्षा दसको नेपाली किताबको निबन्ध
विधामा प्रयुक्त शब्द भण्डारगत अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र अत्यन्तै मेहनत र परिश्रमपूर्वक
तयार पारेकी छु । आवश्यक सैद्धान्तिक एवम् वस्तुगत आधारमा विश्लेषण गरिएको प्रस्तुत
शोधपत्र मेरो मौलिक शोधपत्र हो । यसका कुनै अंश प्रतिलिपि, प्रकाशित र शोध प्रयोजन स्वरूप
उपाधि लिन यसअघि विश्वविद्यालयमा प्रस्तुत गरिएको छैन भनी प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

मिति : २०७६/०४/१६

सन् : १ अगस्त, २०१९

.....

सुनिता ढकाल

शोधार्थी

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत 'कक्षा दसको नेपाली किताबको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारगत अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र त्रि.वि. शिक्षा शास्त्र सङ्काय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्रलाई यो स्वरूपमा ल्याउने क्रममा मैले मेरा आदरणीय गुरुहरूका स्नेहपूर्ण आशीर्वाद, आफन्तहरूका उत्साही प्रेरणा र धेरै सहयोगीहरूका मित्रतापूर्ण सहयोग प्राप्त गरेकी छु ।

आफ्ना समस्या र बाध्यतालाई पर पन्छ्याएर शोधपत्रको शीर्षक चयन, शोधप्रस्ताव लेखन र शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप दिने समयसम्म आवश्यक प्रेरणा र हार्दिक सुभाउ, सहयोग र कुशल निर्देशन दिनुहुने मेरा शोध निर्देशक आदरणीय गुरु एवम् नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख उपप्राध्यापक श्री बलराम सिवाकोटीप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधशीर्षक, शोधप्रस्ताव र शोधपत्रका सम्बन्धमा पर्याप्त ज्ञान दिई मलाई हौसला प्रदान गर्नुहुने श्रेष्ठ गुरुहरू श्री शिवहरि कोइराला, श्री रघुनाथ घिमिरे, श्री विन्दु पौडेल, श्री सरोज दवाडीप्रति म कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्र लेखनकार्यमा हरतरहले सहयोग गर्नुहुने सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पसको पुस्तकालयप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र लेखनकार्यका दौरानमा सद्भाव एवम् सहयोग गर्न जीवनसाथी विकास कोइराला र शोधकार्यका लागि हरसमय प्रोत्साहित गरिरहनु हुने मेरा ससुराबुबा कृष्णकान्त कोइराला र सासुआमा सीतादेवी कोइरालालाई पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । मलाई यस धर्तीमा पाइला टेक्न दिई कर्म गर्न सिकाउने आदरणीय बुबा तीर्थराज ढकाल र आमा कृष्णकुमारी ढकालप्रति म कृतज्ञ छु । आफ्ना प्यारा छोरा सुबिक र छोरी सुविज्ञालाई दिनुपर्ने समय शोधकार्यका लागि खर्च गर्नु परेकामा पनि म उनीहरूप्रति ऋणी छु । प्रिय मित्र पुष्पा कडरिया, पुष्पा न्यौपाने एवम् समस्त सहयोगी साथीहरूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा शोधपत्र निर्माणका निमित्त टङ्कन गरिदिनुहुने जीवन दुःखानालाई पनि धन्यवाद दिँदै आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली शिक्षा विभाग, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवनसमक्ष यो शोधपत्र पेस गर्दछु ।

मिति : २०७६।०४।१६

सन् : १ अगस्त, २०१९

शोधार्थी
सुनिता ढकाल

शोधसार

प्रस्तुत शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य कक्षा दसको नेपाली किताबको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्द भण्डारगत अध्ययन गर्नु रहेको छ । यस मूल उद्देश्यसँग सम्बन्धित अन्य उद्देश्यहरूमा यस किताबको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दहरू स्रोतगत आधार छुट्टयाउनुका साथै उक्त निबन्धहरूमा रहेका शब्दहरूको व्युत्पत्तिगत आधार छुट्टयाउनु र ती शब्दहरूको पदवर्ग छुट्टयाउनु रहेको छ ।

‘कक्षा दसको नेपाली किताबको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन’ शीर्षकमा तयार पारिएको यस शोधकार्यमा सामग्री सङ्कलनका क्रममा कक्षा दसको नेपाली किताबमा समाविष्ट निबन्ध विधामा शब्दभण्डारको अध्ययन भएकाले यसै किताबलाई मूल सामग्रीको रूपमा लिइएको छ । प्रस्तुत शोधकार्य अध्ययन विधिका दृष्टिले मूलतः पुस्तकालयीय कार्यमा आधारित रहेको छ भने सङ्कलित शब्दावलीको अध्ययन-विश्लेषणका लागि व्याख्यानात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको पनि उपयोग गरिएको छ । शोधकार्यलाई प्रभावकारी र तथ्यपूर्ण बनाउनका लागि शोध निर्देशक र अन्य विशेषज्ञहरूबाट आवश्यक सल्लाह लिइएको छ । त्यसपछि शोधकार्यको उद्देश्यानुरूप सङ्कलित सामग्रीलाई शीर्षक र उपशीर्षकअनुसार विश्लेषण गरिएको छ र अन्त्यमा निष्कर्ष निकाली सोही आधारमा उपयोगितासमेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

सामान्यतः नाम वर्गपछि विशेषण अनि क्रियावर्गका शब्दहरूको क्रम रहेको मान्यताअनुसार देखियो । अव्यय वर्गका शब्दहरूको न्यूनता रहेकाले पदवर्गगत हिसाबले शब्दहरूको छनोट एवम् वितरण उपयुक्त देखिँदैन । समग्रमा स्तरअनुसार सरल र व्यावहारिक शब्दहरू प्रयोग गरिने प्रयास गरे तापनि कठिन शब्दहरूको प्रयोगसमेत यथेष्ट मात्रामा भएकाले बोझिलो किसिमको देखिन्छ । समयको परिवर्तनसँगै विदेशज शब्दहरू पनि राखिनु पर्नेमा तत्सम शब्दको प्रयोग बढी भएको देखियो । तत्सम शब्दभन्दा तद्भव शब्द र आगन्तुक शब्द कम भएकाले स्रोतका आधारमा शब्दहरूको छनोट तथा वितरण राम्रो देखिँदैन । आयामका दृष्टिले सबै निबन्धहरू करिब समान भएकाले पाठहरूको अनुपात भने मिलेको देखिन्छ ।

विषयसूची

	पृष्ठ
अध्याय एक : शोधपरिचय	
१.१ विषय प्रवेश	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता	३
१.५ शोधकार्यको सीमाङ्कन	३
अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा	
२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा	५
२.१.१ सम्बद्ध पुस्तक समीक्षा	५
२.१.२ सम्बद्ध शोधको समीक्षा	६
२.२ पूर्वकार्यको समीक्षाको महत्त्व	१०
२.३ शब्दभण्डारको अवधारणा	११
२.३.१ शब्दभण्डारको परिचय	१२
२.३.२ भाषापाठ्यपुस्तकका शब्दको महत्त्व र अध्ययनको आवश्यकता	१२
२.३.३ स्रोतका आधारमा शब्दको वर्गीकरण	१३
२.३.३.१ तत्सम शब्द	१४
२.३.३.२ तद्भव शब्द	१४
२.३.३.३ आगन्तुक शब्द	१५
२.३.४ बनोटगत आधारमा शब्दको वर्गीकरण	१६
२.३.४.१ मूल शब्द	१६
२.३.४.२ व्युत्पन्न शब्द	१६
२.३.५ कार्यका आधारमा शब्दको वर्गीकरण	१६
२.३.५.१ नाम	१७
२.३.५.२ सर्वनाम	१७
२.३.५.३ विशेषण	१७
२.३.५.४ क्रियापद	१८

२.३.५.५ क्रियायोगी	१८
२.३.५.६ नामयोगी	१९
२.३.५.७ संयोजक	१९
२.३.५.८ विस्मयादिबोधक	१९
२.३.५.९ निपात	२०

अध्याय तीन : शोधविधि र प्रक्रिया

३.१ नमुना छनोट	२१
३.२ सामग्री निर्माण	२१
३.३ सामग्री सङ्कलन	२२
३.३.१ प्राथमिक स्रोत	२२
३.३.२ द्वितीयक स्रोत	२२
३.४ व्याख्या-विश्लेषण	२३
३.५ शोधपत्रको रूपरेखा	२३

परिच्छेद चार : व्याख्या एवम् विश्लेषण

४.१ थाङ्का निबन्धको शब्दभण्डार	२५
४.१.१ बनोटगत आधारमा शब्दभण्डार	२५
४.१.२ स्रोतगत आधारमा शब्दभण्डार	२८
४.१.३ कार्यगत आधारमा शब्दभण्डार	३०
४.२ हाम्रो संस्कृति निबन्धको शब्दभण्डार	३३
४.२.१ बनोटगत आधारमा शब्दभण्डार	३४
४.२.२ स्रोतगत आधारमा शब्दभण्डार	३६
४.२.३ कार्यगत आधारमा शब्दभण्डार	३८
४.३ जयभुँडी निबन्धको शब्दभण्डार	४१
४.३.१ बनोटगत आधारमा शब्दभण्डार	४२
४.३.२ स्रोतगत आधारमा शब्दभण्डार	४४
४.३.३ कार्यगत आधारमा शब्दभण्डार	४७

अध्याय पाँच : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

५.१	सारांश	५१
५.२	निष्कर्ष	५२
५.३	उपयोगिता	५३
	५.३.१ नीति निर्माण स्तरमा	५३
	५.३.२ प्रयोगगत तह	५३
५.४	सुभाउ	५४
५.५	भावी शोधका लागि सम्भावित शीर्षकहरू	५३
	सन्दर्भ सामग्रीसूची	
	व्यक्तिवृत्त	

तालिकासूची

सूची सङ्ख्या		पृष्ठ
१	: बनोटगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	२५
२	: स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	२८
३	: कार्यगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	३०
४	: बनोटगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	३४
५	: स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	३६
६	: कार्यगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	३८
७	: बनोटगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	४२
८	: स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	४४
९	: कार्यगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	४७

स्तम्भ चित्रसूची

चित्र सङ्ख्या		पृष्ठ
१	: बनोटगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	२७
२	: स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	३०
३	: कार्यगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	३३
४	: बनोटगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	३५
५	: स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	३८
६	: कार्यगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	४१
७	: बनोटगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	४४
८	: स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	४६
९	: कार्यगत आधारमा शब्दहरूको विश्लेषण	४९

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

अप्र	-	अप्रकाशित
उपप्रा.	-	उपप्राध्यापक
उ.मा.वि.	-	उच्च माध्यमिक विद्यालय
एम.एड्.	-	मास्टर्स अफ एजुकेसन
डा.	-	डाक्टर
नि.मा.वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
नेपा.शि.	-	नेपाली शिक्षा
ने.भा.शि.वि.	-	नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
प्रा.लि.	-	प्राइभेट लिमिटेड
प्रा.वि.	-	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	-	विक्रम सम्बत्
सहप्रा.	-	सहप्राध्यापक
सं.	-	संस्करण
हो.रा.लो.शा.शि.स.	-	होमराज लोहनी शारदा शिक्षा सदन
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय